

BETHLEN FARKAS ÉS MŰVE

Az erdélyi Bethlenek között a bethleni ág bizonyult inkább a literátusnak. Számos, a magyar művelődéstörténet élvonalába tartozó mű kötődik nevükhöz. Leghíresebbé közülük az önéletírást a műfaj hazai csúcsára emelő 17. századi kancellár, Bethlen Miklós vált. Apjának, Bethlen Jánosnak latin nyelven írt Erdély története 19. és 20. századi történelmi nagyregények ihletője és forrása volt, ám művének teljes fordítása csak néhány évvel ezelőtt tette nevét szélesebb körben ismertté. János unokája, Miklós fia, Mihály pedig a 17. század végén a korban egyedülállóan nagyívű peregrinációja – Németország, Hollandia, Anglia, Belgium, Dánia, Svédország, Svájc, Olaszország, Ausztria, Lengyelország – során írt, élményekben és iskolatörténeti adatokban egyaránt gazdag útinaplója révén a közelmúltban vonult be a köztudatba.

A legnagyobb terjedelmű alkotást ránk hagyományozó Bethlen Farkasnak, a történetíró János unokafivérének nevét azonban már a szakmai körökön túl alig-alig tartják számon. A könyvek utóéletét közmondásosan igazgató Sors különös igazságtalansága ez a hatalmas opusszal és szerzőjével szemben: modern magyar fordítás híján még a szakirodalomban is elvétve bukkan fel neve, noha érdemei elvitathatatlanok.

Ki volt e szerző, s vajon melyek történeti életének e joggal említett érdemei?

A mindössze negyven évet élt Bethlen Farkas (1639–1679) kolozsvári, majd gyulafehérvári iskolák után nem látogathatott külföldi egyetemeket, hamarosan az erdélyi politikai élet alakítói közé került. Részt vett II. Rákóczi György tragédiába torkolló 1657-es lengyelországi hadi vállalkozásában, majd a fejedelemszerelők időkben rokona, Kemény János pártjára állt, s annak halála után, 1663-ban csatlakozott a megszi-

lárduló hatalmú I. Apafi Mihályhoz. Rövidesen Fehér vármegye főispánja, tanácsúr, diplomáciai megbízatásokat teljesít. Pályafutásának tetőpontjára 1678-ban ér, amikor elhunyt unokatestvérét, Jánost követi a kancellári poszton. Nem jutott számára hosszú idő: két évig sem szorgálhatta fejedelmét e fontos pozícióban.

Bizonyára Bethlen János 1663-ban megjelent történeti munkája ösztönözte arra, hogy ő is megírja saját Erdély-történetét. Az 1526 és 1609 közé eső közel egy évszázad történetét *Historiarum Pannonico-Dacicarum* címmel foglalta össze. S művének különleges sorsa máris elkezdődött. Halála után három-négy évvel öccse, az ugyancsak kiemelkedő történeti érzékű Bethlen Elek – ő családja történetét írta meg – Keresden nyomdát alapított a kézirat kinyomtatására. A munka lassan és nehézkesen haladt, a korrektúrákat is Elek végezte egyéb bokros teendői mellett. Thököly 1690-es beütésekor még csak 832 folió volt kiszedve – a nyomda elpusztult a támadáskor, a kinyomott ívek nagy része tönkrement vagy szétszóródott. Hermányi Dienes József, aki mintegy Bethlen Farkas munkájának folytatásaként anekdotikus, de jellemző történeti érdekű részleteket emelt ki Kemény János, Bethlen Miklós és mások feljegyzéseiből, úgy tudta, hogy Thököly Imre vitte magával a kéziratot és a nyomtatott példányok jelentős hányadát is. Csúpnán néhány darabot tudott a család kimenteni, s azokat elosztogatták.

A mű újjászületése felett a fáradhatatlan erdélyi polihisztor, Benkő József bábáskodott. Igyekezetének hála, 1782 és 1793 között a nagy-szebeni nyomdász, Hochmeister Márton közreműködésével *Historia de rebus Transilvanicis* címmel – ma is így tartjuk számon, s fordításunkhoz ezt a kiadást vettük alapul, a margináliák elhagyásával – hat kötetben napvilágot láthatott az akkor összeszedhető és számtalan helyen javításra szoruló teljes szöveg. Az első négy kötet a keresdi kiadvány nyomán készült, az ötödik és hatodik kötetet Benkő rengeteg munkával, illetve nyolc különböző kéziratból szerkesztette össze.

Bethlen Farkas történetírói módszerének legfőbb jellegzetessége, hogy több neves elődjének művéből kompilálta szövegét, nem ritka a terjedelmes szó szerinti vagy alig módosított passzusok átvétele, főleg Istvánffy Miklóstól, Somogyi Ambrustól, Johannes Michael Brutustól, Baranyai Decsi Jánostól, Szamosközy Istvántól – és sorolhatnánk még a neveket Brodarics Istvántól Kovacsóczy Farkasig. Húsznál több le-

hetséges forrást számláló jegyzéke maradt az utókorra. Forrását többnyire meg is nevezi. Művének körülbelül egyötöde – ekkora terjedelmnél ez nem kevés! – önálló fogalmazás. Ebben, ma már ismeretlen vagy lappangó dokumentumok alapján főleg hazája köztörténetébe nyújt bepillantást: oklevelek, szerződéses, országgyűlési naplók, követjelentések, városi jegyzők évkönyvei, titkos diplomáciai vállalkozások iratanyaga, konstantinápolyi követjárása alkalmával olvasott vagy megkaparintott levelek, feljegyzések alkotják azt az alapot, amelyre önálló fogalmazású latin prózáját építi. Kancellárként bizonyára a fejedelmi archívum bizalmas iratait is láthatta, s annak is van nyoma, hogy a kolozsmonostori káptalanból a „Rákóczi fejedelmek, római császár, galliai és svéciai királyokkal tött” szövetségének okmányait kéri, de a levéltárosok csak Bethlen Gábor szövetségleveleit lelték fel számára – igaz, azok kezénél is maradtak, s még halála után sem kerültek vissza eredeti helyükre a levéltárosok panaszai szerint. Forrásai higgadt, cél tudatos és kritikus kezelése, illetve az általa még látott, de ma már jószerevével ismeretlen okiratok felhasználása mindenképpen történeti munkája hitelességét, megbízhatóságát jelzi az utókor számára.

Az Erdélyben ritka, „absoloni szépségű” férfi (Bethlen Miklós), az „ékesenszóló ember” (Cserei Mihály), a „szerény, mértéktartó, tudós” (Bethlen Miklós) történetíró e ritka példájú életműve előtt igyekeztünk tisztelni Bodor András kolozsvári történész és klasszika-filológus fordításával és a budapesti történész Pálffy Géza jegyzeteivel, mely adatgyűjtemény a szokásos tárgyi jegyzeteken túl a kor és a mű szereplőiről való mai tudásunk kislexikona is kíván lenni egyben.

Sajnos, Bodor András nem érthette meg kötetünk megjelenését, így az ő heroikus erőfeszítése és emléke előtt is tisztelgünk. Nagy elképzelését, a teljes Erdély-történet fordítását nem tudta megvalósítani, de a még elkészült szövegét a közeljövőben folyamatosan sajtó alá rendezzük és az olvasó asztalára tesszük. A megkezdett munkát pedig folytatjuk – már csak háromezer-kétszázötven oldal van hátra!

J. J.